

NAŠ USTANAK I MEĐUNARODNO PRAVO

Oružani ustanak naroda protiv neprijatelja, koji je upotrebom sile okupirao zemlju, sile osovine nisu priznavale kao legalan, niti tim narodima status ratujuće strane. Ovo je naročito došlo do izražaja kod nas, gdje okupator prema borcima NOB nije primjenjivao pravila ratnog prava, iako su ga ona imperativno na to obavezivala.

Zakovitost NOB-e naroda Jugoslavije sa gledišta međunarodnog prava je očita. U prilog njene legalnosti govore nam mnoge činjenice:

Prvo, aprilski napad na Jugoslaviju proglašen je agresijom — međunarodnim zločinom na nirnberškom procesu¹⁾. Ovom agresijom počinjen je zločin protiv mira²⁾, jer je pripremana u generalštabovima Njemačke i Italije još od avgusta 1939. godine.

Drugo, protiv ovakvog agresora kao međunarodnog zločinca, dopuštena su sredstva odbrane i takav rat je legalan. Okupaciona vojska agresora nalazila se na teritoriji Jugoslavije kao izvršilac jednog međunarodnog zločina i svaki postupak protiv okupatora bio je akt legitimne odbrane naroda okupirane zemlje³⁾.

Treće, kapitulacija Jugoslavije u aprilskom ratu nije priznata od izbjegličke vlade, pa se sa međunarodnopravnog gledišta Jugoslavija i dalje nalazila u ratnom stanju sa silama osovine. Komunistička partija Jugoslavije je preuzela inicijativu i kao jedina politička snaga u narodu povelala borbu protiv agresora.

Četvrto, iz niza činjenica se vidi da je ustanak bio legalan.

Peto, jugoslovenski narodi su se borili kao priznati saveznik na strani antifašističkih snaga i često kroz niz pregovora i razmjenu zarobljenika okupator je »de facto« priznao narodnooslobodilačku borbu. Na tri zadnje postavke više ćemo se zadržati.

Legalnost narodnog ustanka

Poslije aprilске agresije, sile osovine nisu vršile punu, efektivnu vlast u svim krajevima Jugoslavije, kao jedan od uslova okupacije. To pogotovu nisu uspjele u brdskim i planinskim krajevima. Kroz mnoge krajeve naše zemlje agresor nije ni prošao, nego je u aprilskom ratu samo prokrstaro komunikacijama, a organizaciju vlasti povjerio je kvislinškim vladama, što nije priznato u međunarodnom pravu, član 42 i 43 Haškog pravilnika od 1907. godine.

¹⁾ »Nirnberška presuda«, strana 77, izdanje 1948. godine.

²⁾ Član 6 statuta međunarodnog vojnog suda.

³⁾ »Nota vlade FNRJ vladama država antifašističke koalicije u drugom svetskom ratu i država koje su bile na strani saveznika«, »Borba«, od 8. novembra 1961. godine.

Pored toga, narodni ustanak se razvio u velikim razmjerama. Brojnost boraca narodnooslobodilačke borbe i veličina oslobođene teritorije govore o ozbiljnosti rata u Jugoslaviji poslije aprilske agresije⁴⁾:

— krajem 1941. godine brojno stanje boraca NOB iznosilo je oko 80 000 sa većim oslobođenim teritorijama: u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji. Neprijatelj je tada imao oko 360 000 vojnika. Od toga mu 41 000 poginulo u borbi sa našim jedinicama;

— krajem 1942. godine bilo je 150 000 boraca sa 50 hiljada km² oslobođene teritorije. Neprijatelj je u našoj zemlji imao oko 745 000 vojnika, a od toga mu je 52 000 poginulo. Broj boraca i veličina oslobođene teritorije su rasli, da bi sredinom maja 1945. godine mi imali 800 000 boraca sa potpuno oslobođenom domovinom, a neprijatelj oko 490 000 vojnika pod oružjem i oko 150 000 poginulih.

Bilans gubitaka sila osovine i njihovih pomagača u Jugoslaviji u borbi protiv boraca NOB je oko 447 000 poginulih. Ovi podaci govore o pravom ratu koji je poprimio velike razmjere, tako da su i sile osovine priznavale ozbiljnost ratnih dejstava:

»Partizanski rat na Balkanu pretvorio se je na kraju u četvrti veliki front, koji je odvlačio 600 000 njemačkih vojnika od mjesta velikih rešenja«⁵⁾.

I pored priznavanja da je ustanak naroda Jugoslavije poprimio karakter četvrtog fronta i balkanskog rata, sile osovine nisu priznavale NOB kao ratujuću stranu i obaveze koje iz toga proističu.

Pravo naroda na ustanak je nova kategorija u međunarodnom pravu, koje je dobilo svoj pravni status u pravnim dokumentima krajem 19 i početkom 20 vijeka, a neposredno je izraženo u Ženevskim konvencijama od 1949. godine.

Okupator je stavljao narodni ustanak van zakona, a sa ustanicima je postupao kao sa »banditima«, ne priznajući im status ustanika. To je protivpravni akt. Ustanak naroda je dozvoljen i zakonski dopušten, kako sa gledišta unutrašnjeg prava tako i sa gledišta međunarodnog prava:

»Svaki narod ima pravo da pruži otpor svakom agresoru, koji silom hoće da uništi zakoniti suverenitet, nezavisnost zemlje i teritorijalni integritet«.

Pravo na odbranu svoje zemlje, pravo na patriotizam to je suvereno pravo svakog građanina, te su mu dopuštena sredstva borbe protiv svakog agresora. Ovo pravo i dužnost stanovnika su izraženi u svakom ustavu.

Članom 51 Povelje Ujedinjenih nacija »prirodno pravo na individualnu i kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada« došlo je do punog izražaja.

Kroz pravne dokumente nije izraženo neposredno pravo naroda na ustanak na okupiranoj teritoriji, dok je ovo pravo dato na neokupiranoj teritoriji.

Međutim, ovo pravo proizilazi i iz pravnih shvatanja, a ona iz međunarodnog ugovornog i običajnog prava. Ovo je naročito došlo do izražaja u preambuli Haškog pravilnika od 1907. godine, u takozvanoj Martensovoj klauzuli u kojoj stoji:

»U slučajevima na koje se ne odnose propisane odredbe koje su ugovorile Visoke ugovorne strane, stanovništvo i zaraćene strane ostaju

⁴⁾ Tito: »Deset godina revolucije«.

⁵⁾ Gerlitz: »Der zweite Weltkrieg«, sveska II, strana 122.

pod zaštitom i pod vlašću načela međunarodnog prava, koja proističu iz ustanovljenih običaja između civilizovanih naroda, iz zakona čovječnosti i iz potreba koje nalaže javna svijest; u tom smislu se moraju naročito razumjeti članovi 1 i 2 usvojenog Pravilnika.

A u članovima 1 i 2 Haškog pravilnika priznaje se status borca pripadnika regularne vojske, milicije i dobrovoljačkih odreda, uz poznata četiri uslova navedena u čl. 1 (da imaju odgovorno rukovodstvo, da imaju znak raspoznavanja, da otvoreno nose oružje i da se pridržavaju ratnih zakona i običaja). U članu 2 stoji:

»Stanovništvo neokupirane teritorije koje se usled približavanja neprijatelja dobrovoljno diže na oružje u cilju davanja otpora vojsci koja napada, a koje nije imalo vremena da se organizuje shodno članu 1, biće smatrano ratujućom stranom. . .«

Navedena Martensova klauzula u preambuli uz čl. 1 i 2 Haškog pravilnika upravo se i odnosi na slučajeve ustanka, koji nisu regulisani pozitivnim odredbama Pravilnika ili pak drugim međunarodnopravnim dokumentima. Takav je slučaj sa narodnim ustankom na okupiranoj teritoriji, kao što je bio i u našoj zemlji.

Po ovoj poznatoj Martensovoj klauzuli priznat je status borca i narodnog ustanka i na okupiranoj teritoriji. Ovo priznanje proizilazi iz pravnog shvatanja ove klauzule po kojoj se priznaju ustanici, i narodni ustanak na okupiranoj teritoriji.

U Haškoj konvenciji od 1949. godine priznat je status borca i narodnog ustanka jednom pozitivnom odredbom izraženom neposredno u ovim konvencijama. U članu 4 Ženevskih konvencija od 1949. godine stoji:

»Ratni zarobljenici u smislu ove konvencije, jesu lica, koja pripadaju jednoj od slijedećih kategorija, a koja su pala pod vlast neprijatelja:

1. — Pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu, kao i pripadnici milicije (narodne vojske) i dobrovoljačkih odreda koji ulaze u sastav tih oružanih snaga;

2. — Pripadnici ostalih milicija i pripadnici ostalih dobrovoljačkih odreda, podrazumijevajući tu i članove organizovanih pokreta otpora, koji pripadaju jednoj strani u sukobu i koji djeluju izvan ili u okviru svoje sopstvene teritorije, pod uslovom da te milicije ili dobrovoljački odredi, podrazumijevajući tu i sve organizovane pokrete otpora ispunjavaju slijedeće uslove:

a) da na čelu imaju lice odgovorno za svoje potčinjene;

b) da imaju određen znak za razlikovanje i koji se može uočiti na odstojanju;

c) da otvoreno nose oružje;

d) da se, pri svojim operacijama pridržavaju ratnih zakona i običaja.«

Ova pozitivna odredba došla je poslije nekoliko decenija borbe malih naroda, kao priznanje prava zaraćene strane na okupiranoj teritoriji.

Iz navedenih međunarodnopravnih dokumenata jasno proističe pravo naroda na ustanak na okupiranoj teritoriji.

Međutim, i danas se pojavljuju reakcionarni krugovi i teoretičari koji ovo pravo jugoslovenskim narodima osporavaju:⁶⁾

»Srbija je bila od aprila 1941. godine pobjeđena i okupirana zemlja u kojoj je vladao mir do jula te godine, kada su partizani podigli ustanak. Već iz toga razloga njihova je borba prema Haškoj konvenciji bila protivna međunarodnom pravu i oni nisu uživali zaštitu ratnog prava. Sem toga oni nisu ispunjavali i druge uslove legalnog vođenja rata, koji u prvom redu traže nošenje uniforme ili znakova koji se iz daljnje raspoznaju i nisu poštovali ratna pravila. Ovo isto važi i za partizanski pokret vođen od Tita u Hrvatskoj. Tamo se ovaj pokret postepeno proširio po čitavoj zemlji, do pred vrata najvećih gradova i zahvatio od Italijana posednutu jadransku obalu i Crnu Goru.«

Ovakva pravna ocena našeg ustanka i poslije nirnberške presude je svojstvena fašističkoj »teoriji sile«, koja priznaje samo ona prava koja im odgovaraju u datoj situaciji. Navedene činjenice to očito pobijaju i dokazuju da je narodnooslobodilačka borba jugoslovenskih naroda bila zakonita borba jednog malog, ali hrabrog naroda, a po međunarodnom ratnom pravu i priznata, što potvrđuje i Martensova klauzula, a i Ženevska konvencija od 1949. godine.

Danas je svakome poznato, a naročito Hitlerovim i Musolinijevim komandantima i svima koji su ratovali protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske, da su se sve naše snage uvek pridržavale ratnog prava i imale odgovarajuća obilježja po čl. 1 Haške konvencije.

Sve su jedinice bile organizovane po uzoru svih armija u svijetu, od odjeljenja, voda, čete i dalje do armije. Jedinicama su rukovodili komandiri, komandanti sa političkim predstavnicima. Borci i starješine nosili su vidan znak na kapi — crvenu petokraku zvijezdu, poseban kraj kape i odijela. Oružje su nosili otvoreno i poštovali pravila ratnog prava. Ovo nam potvrđuju mnogi dokumenti kao: Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada, naređenje Vrhovnog štaba o organizovanju jedinica⁷⁾, naređenje Vrhovnog štaba o stvaranju krupnih jedinica, divizija i korpusa itd.⁸⁾

Pored toga, svaki borac i starješina polagao je zakletvu a svaki starješina od početka ustanka pa sve do maja 1943. nosio je znak na rukavu. Od 1. maja 1943. uvedeni su činovi u vojsci, a docnije i ordeni — sve što ima i svaka druga armija.

Uostalom i sama Njemačka je priznavala da je u Jugoslaviji ustanak organizovan sa strogim vojnim formacijama.

Hitler u naredbi od 16. septembra 1941. godine⁹⁾ naređuje:

»Stavljam u dužnost zapovjedniku oružane sile na Jugoistoku general-feldmaršalu Listu da uguši ustanički pokret u prostoru Jugoistoka...«

Načelnik štaba njemačke Vrhovne komande, Kajtel, 16. septembra 1941. godine¹⁰⁾ piše:

»Od početka pohoda protiv Sovjetske Rusije izbilo je pet komunističkih ustaničkih pokreta. Oblici pokreta razvijaju se počev od propa-

⁶⁾ Dr Lothar Rendulić, general-pukovnik Hitlerove vojske »Gekamft, Gesiegt, Geschlagen« (»Borili smo se, pobjeđivali, pobjeđeni smo«)

Rendulić je doktor pravnih nauka, ratni zločinac, komandovao II tenk. armijom. Prebačen je u Jugoslaviju u avgustu 1943. godine, sa istočnog fronta sa svojom armijom.

⁷⁾ Bilten VS NOP br. 12 i 13 od decembra 1941. godine.

⁸⁾ Bilten br. 22 od 1942. i Bilten br. 28 od 1943. godine.

⁹⁾ Zbornik NOR, tom I, dok. br. 158, str. 427.

¹⁰⁾ Zbornik NOR, tom I, dok. br. 159, str. 431.

gandističkih mera i napada... pa sve do otvorenog ustanka i široko razvijenog partizanskog rata.

Utvrđeno je da je u pitanju jedan masovni pokret jedinstveno rukovođen...«

Evo šta piše načelnik štaba zapovjedništva Srbije u svom izvješčaju od 16. septembra 1941. godine¹¹⁾:

»Ustanički pokret se sve više širi i raste usled privremenih vojničkih uspeha ustanika... Komunisti... na području ustanka tako su se organizovali, da se već može govoriti o neprijateljskim jedinicama. Njihova formacija zna za čete i bataljone... Naročito na području ustanka, prema nama nalazi se do u tančine dobro organizovani neprijatelj.«

Još u septembru 1941. njemačka VK priznaje da se u Jugoslaviji vodi pravi rat, da se angažuju krupne jedinice i dovode sa drugih frontova. Sa najviših vrhova, Njemačka priznaje borce narodnooslobodilačkog pokreta ratujućom stranom, ali ne primenjuje načela ratnog prava.

Da su borci NOP nosili i vidan znak za raspoznavanje govore nam baš njemačka dokumenta.

Štab 717 njemačke pašadijske divizije izvještava 14 oktobra 1941. godine¹²⁾ da »partizani kod Vrnjačke Banje nose sovjetske zvijezde«.

Još nam ostaje da na nekoliko primjera pokažemo da su se borci narodnooslobodilačkih jedinica u ratu pridržavali načela ratnog prava, nasuprot onome što tvrdi Rendulić.

8. novembra 1941. Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije izdao je naređenje, koje je potpisao Tito, o postupku prema ratnim zarobljenicima, gdje između ostalog naređuje svim štabovima, političkim komesarima i borcima narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije slijedeće¹³⁾:

»Pod prijetnjom kazne smrti zabranjuje se odgovarati na zločine sličnim protumjerama koje nisu dozvoljene u partizanskim redovima: maltretiranje, prebijanje ili bilo kakvo ispoljavanje lične mržnje prema zarobljenicima koji padaju u naše ruke...«

Zarobljeni neprijateljski oficiri i vojnici imaju se stražarno sprovesti najbližim našim partizanskim komandama, koje će onda same preduzeti istragu protiv pojedinaca iz redova zarobljenika za koje se nepobitno dokaže da su vršili bilo kakva zvjerstva ili nasilja...«

...Naše vojne partizanske jedinice dužne su više od svih *strogo da poštuju ratnička pravila i visoko drže neokaljanu zastavu naših herojskih partizanskih odreda Jugoslavije.*« (podvukao E. V.)

Strogo pridržavanje principa međunarodnog ratnog prava od strane svih boraca i starješina narodnooslobodilačke borbe bilo je sprovedeno kroz cijelo vrijeme rata od 1941—1945. godine. Iz svakog borca NOP zračila je humanost, ljudski osjećaj prema svakom. Nije mučio čak ni one koji su njegov krov zapalili i najbliže pobili. Nasuprot tome okupator je izdavao najbrutalnija naređenja o zvjerskom postupanju i mučenju boraca NOP, talaca i uopšte stanovništva Jugoslavije. Svakom je poznato da je za jednog poginulog njemačkog vojnika streljano 100 talaca. Ovaj odnos italijanska komanda je ublažila na 1 : 50, a za jednog bugarskog vojnika kvota je bila 1 : 50 itd.

¹¹⁾ Zbornik NOR, tom I, dok. br. 160, str. 433—435.

¹²⁾ Zbornik NOR, tom I, dok. br. 293, str. 666.

¹³⁾ Zbornik NOR, tom I, knjiga 2, dok. br. 64, str. 223—224.

Komandant korpusa i komandujući general u Srbiji Beme 11. septembra 1941. godine u prvoj ofanzivi, pored ostalog, naređuje¹⁴⁾:

»...Imaju se spaliti sva naselja iz čije se okoline puca na njemačke trupe ili u čijoj se blizini bude našlo oružje i municija. Sve muško stanovništvo od 15—60 godina pohvatati i za prvi mah uputiti u sabirne logove... Cjelokupno žensko stanovništvo od prvog dana koristiti za iste radove ili prisiliti za druge radove...

Vaš je zadatak da prokrstarite zemljom u kojoj se 1914. potocima lila njemačka krv...

Vi ste osvetnici tih mrtvih. Za celu Srbiju ima se stvoriti zastrašujući primjer, koji mora najteže pogoditi celokupno stanovništvo...«
Može li se šta ovome dodati? Ovakvih i sličnih primjera zvjerskog odnosa prema nama ima bezbroj.

U svim krajevima Jugoslavije zločini su se odvijali pod rukovodstvom Nijemaca. Tome se brzo pridružio i komandant bugarske pete armije, koji 6. oktobra 1941. izdaje naređenje¹⁵⁾ svim vojnim i civilnim vlastima gdje podvlači da »Zakoni zemlje u vezi sa Ženevskom konvencijom ne važe u borbi protiv ovih četa...« (četa naziv za partizane).

»Sela čiji su stanovnici davali otpor spaliti, pošto se ženama, deci i starcima da rok ne veći od dva časa, da napuste selo sa onim što mogu da uzmu sa sobom.

Svi oni koji su napustili selo, sakupljaju se na jednom mjestu, a muškarci koji su se predali zadržavaju se pod stražom. Oni koji su uhvaćeni sa oružjem strijeljaju se odmah. Za preporuku je da se »paljenje« izvrši avionskim zapaljivim bombama...«

Tako se postupalo prema nezaštićenom stanovništvu i zarobljenim partizanima. Nečela ratnog prava su odbačena.

Postupak partizana prema neprijatelju bio je u duhu načela ratnog prava. To nam pokazuju mnogi primjeri. Njemački vojni zapovjednik za Srbiju 21 septembra 1941. godine izvještava komandanta za Jugoistok¹⁶⁾:

»2. — Našim jedinicama je pred Šapcem predato 8 zarobljenih njemačkih vojnika koji su ranjeni. 27 teško ranjenih njemačkih vojnika leže u ustaničkoj bolnici u Loznici. 12 komunista obešeno zbog atentata na željezničku prugu Petrovgrad — Pančevo.«

Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku 26. oktobra 1941. godine u saopštenju br. 1 izvještava¹⁷⁾ poslije borbe sa jednom italijanskom motorizovanom kolonom na Jelin Dubu od 18. oktobra:

»U toku borbi koje su se odvile na tom terenu ubijeno je i ranjeno oko 150 neprijateljskih vojnika, a zarobljena 64 vojnika, oficira i podoficira. Naređeno je da se sa zarobljenicima čovječno postupa, kako to dolikuje našoj oslobodilačkoj vojsci i našem narodu... Štab je naredio da se puste na slobodu 44 zarobljena vojnika, a oficire i podoficire, karabinjere i šofere (ukupno 20) zadržao za razmjenu sa našim pohapšenim i interniranim...«

U jednom dopisu Glavnog štaba NOV i PO za Crnu Goru i Boku od 3. maja 1943. godine italijanskoj okupacionoj komandi u Nikšiću stoji¹⁸⁾:

¹⁴⁾ Zbornik NOR, tom I, dok. 168, str. 450.

¹⁵⁾ Zbornik NOR, tom III, knj. 1, dok. br. 124, str. 424—425.

¹⁶⁾ Zbornik NOR, tom I, dok. br. 166.

¹⁷⁾ Zbornik NOR, tom III, knj. 1, dok. br. 28.

¹⁸⁾ Zbornik NOR, tom III, knj. 5, dok. br. 11.

»Jedinice Narodnooslobodilačke vojske koje se nalaze pod našom komandom u boju na sektoru Gornje Polje — Javorak ubile su 400 vaših vojnika, a zarobile oko 500 sa svom ratnom opremom.

I pored zločina kojeg ste vi napravili u Crnoj Gori, mi ćemo prema zarobljenicima postupiti po međunarodnom pravu, a ubuduće ćemo i vas natjerati da poštujete međunarodno ratno pravo u odnosu na vas kao jednu od savezničkih zaraćenih vojski. Zarobljenici su prebačeni u naš zarobljenički logor...«

Komandant šestog italijanskog armijskog korpusa izvještava drugu italijansku armiju 18. jula 1943. godine¹⁹⁾, pored ostalog:

»U raznim sukobima sa partizanskim grupicama u danima 16 i 17 ubijeno je 21 naoružano lice, 33 uhvaćena, među kojima jedan polit. komesar i strijeljani na licu mjesta. Ubijeno je i 150 bolesnih partizana koje je bilo nemoguće transportovati...«

Naše jedinice su puštale na slobodu zarobljenike i davali im više prava nego što je Ženevska konvencija predviđala, a na suprot takvom humanom postupku neprijatelj je odgovarao na najbrutalniji način.

Naše jedinice su puštale zarobljene neprijateljske vojnike, a ranjenike njegovali i liječili.

Borba jugoslovenskih naroda na strani antifašističkih snaga

Drugi svjetski rat karakterističan je, pored ostalog, što je to bio rat dvije koalicije. Na strani agresora bile su fašističke snage sa Njemačkom, Italijom, Japanom i njihovim pomagačima, koji su silom htjeli izmijeniti pravno stanje u svijetu u svoju korist. Oružanom snagom su htjeli da obezbijede sebi gospodstvo, a druge nacije i sve što je napredno da bace u srednjevjekovni mrak i pustoš.

U ovom teškom ratu, udružile su se napredne demokratske snage svijeta u borbi protiv ove fašističke nemani. U antifašističkoj koaliciji bili su: Sovjetski Savez, SAD, V. Britanija, Kanada, Norveška, Belgija, Holandija, Jugoslavija itd. Sovjetski Savez je bio jedan od najglavnijih nosilaca ovog rata u borbi za uništenje fašizma, a za slobodu i demokratsko uređenje.

U ovoj gigantskoj borbi, jugoslovenski narodi su se, kako u aprilskom kratkotrajnom ratu, tako i kroz četiri godine narodnooslobodilačke borbe pod rukovodstvom Komunističke partije borili rame uz rame kao priznat saveznik antifašističke koalicije. U ovom ratu vidna uloga pripada i Jugoslaviji, koja je dala velike žrtve za slobodu: svaki deveti stanovnik je dao svoj život u borbi protiv fašizma.

Legalnost borbe antifašističke koalicije je počivala na načelima međunarodnog ratnog prava. Niko nije tvrdio od fašističkih snaga, da se na primjer SAD, Velika Britanija, Sovjetski Savez ili ko drugi iz ove koalicije ne pridržava pravnih načela vođenja rata. Njihov rat je bio zakonit.

Pa čemu onda tvrdnja da je nezakonita borba jugoslovenskih naroda u narodnooslobodilačkom ratu? Jugoslovenska borba bila je u sklopu opšte borbe antifašističke koalicije. Kada je na primjer zakonita borba jedinica Velike Britanije ili pak Crvene Armije, zašto da se proizvoljno rješava i oglašava da je NOB nezakonita.

¹⁹⁾ Zbornik NOR, tom III, knj. 5, dok. br. 216.

Naše jedinice, otvorile su u Jugoslaviji četvrti front za koji su fašističke snage morale odvojiti ogromne snage. Ovaj front je omogućio saveznicima da uspješno vode operacije kako na južnom tako i na zapadnom frontu. Od sredine 1943. do kraja rata jedinice NOV i POJ operisale su u koordinaciji sa savezničkim snagama.

Priznanje narodnooslobodilačke borbe proizilazi iz realnih činjenica i objektivne stvarnosti. Okupator i njegovi pomagači morali su odvojiti ogromne snage u borbi protiv NOB. To više nije bio ustanak lokalnog karaktera, nego pravi rat kako je to još 1941. priznala i njemačka vrhovna komanda. Protiv nas su upotrebljavane mnogobrojne snage, svrstane čak u armije. Da je ustanak bio lokalnog karaktera, fašističke snage bi ga brzo ugušile. Za cijelo vrijeme rata od 1941—1945. godine protiv nas je bilo angažovano više neprijateljevih snaga nego protiv saveznika u sjevernoj Africi a kasnije i Italiji, kad se otvorio front preko Sicilije. To nije bio rat lokalnog karaktera, nego stvarno četvrti front na jugoslovenskom ratištu.

Iz ove objektivne stvarnosti proizilazi i legitimnost naše borbe. Prema tome i neprijatelj je bio dužan da na ovakvu pravnu situaciju primijeni i odgovarajuća pravila međunarodnog ratnog prava. Njegovo proizvoljno tumačenje rata u Jugoslaviji koje je imalo za cilj uništenje jugoslovenskih naroda, nije priznato u međunarodnom pravu. Pošto smo i mi bili na strani antifašističke koalicije kojoj je priznat status ratujuće strane i naša borba je legitimna. Druga ocjena ne može biti, jer smo se i mi, kao i naši saveznici, pridržavali opštih načela ratnog prava.

Pregovori i razmjena zarobljenika »de facto« priznanje narodnooslobodilačke borbe

U toku rata, neprijatelj je često pregovarao sa predstavnicima NOB radi razmjene zarobljenika. U G. Milanovcu 29. septembra 1941, naše snage su zarobile jednu četu njemačkog Landesšicen bataljona, a 4. oktobra iste godine zarobljena je straža 1. i 18. njemačkog tehničkog bataljona, od 4 podoficira i 40 vojnika. Njemci su odmah poslali pregovarače radi zamjene zarobljenika²⁰).

6. novembra 1941. izvršena je razmjena zarobljenih domobrana sa zarobljenim partizanima i zatvorenim komunistima i simpatizerima NOP²¹).

U 10 sati 26. oktobra 1941. održani su pregovori između predstavnika italijanske komande u Crnoj Gori i predstavnika Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku. Do ovoga sastanka došlo je na traženje generala Birolija, a preko Petra Plamenca, delegata u službi okupatora. Sastanak je održan u selu Martinićima kod groba čuvenog junaka Prlje, koji je poginuo u borbi protiv Mahmut paše Bušatlije²²). Tom sastanku prisustvovali su predstavnici Glavnog štaba NOP: Blažo Jovanović, Peko Dapčević i Đuro Čagorović. Predstavnici okupacione komande bili su: 2 italijanska viša oficira i 4 izdajnika — Crnogorca. Evo nekih pojedinosti o tom sastanku²³):

²⁰) Zbornik NOR, tom I, dok. br. 195, str. 490.

²¹) »Narodna armija« od 4. aprila 1957. str. 6. Clanak: »Priznanja nisu iznuđena«.

²²) U Martinićima je 11. jula 1796. godine vladika Petar I sa crnogorskom vojskom strahovito potukao vojsku skadarskog vezira Mahmut-paše Bušatlije. U toj borbi vladika Petar I bio je 2 puta ranjen, a Mahmut-paša također ranjen, jedva se spasio bjekstvom.

²³) Zbornik NOR, tom I, knj. 1, str. 71—77, dok. br. 28.

»Vojnički odjeveni, sa partizanskim znacima na kapama, naši delegati su se pozdravili sa italijanskim potpukovnikom i majorom našim partizanskim pozdravom, odbijajući da razgovaraju sa izdajnicima: Radovićem, Plamencom, Đuraškovićem i Vuksanovićem. U toku razgovora primijećeno je da se italijanski oficiri kolebaju u svemu, dok su petokolonaši bolje branili interese okupatora od samih okupatorovih oficira. Italijanski oficiri su tražili:

1. — Da se položi oružje na čuvanje kmetovima;
2. — Da se partizani vrate kućama i da će samo vođe i oni koji su ubijali Italijane biti suđeni;
3. — Da će, ako se zahtjevi odbiju, za svakog strijeljanog Italijana strijeljati 100 Crnogoraca.

Naši delegati su odbili prva dva zahtjeva, a na treći odgovorili da ne traže milosti za sebe, ali da će za svakog nevino ubijenog Crnogorca ubiti 10 Italijana. Dalje su naši delegati postavili zahtjev:

1. — Da se za 20 zarobljenih Italijana razmijene: Risto i Joksिम Radović, Stanko Marinović, Dr Saša Božović i još 14 Crnogoraca koji su najmanje 3 mjeseca u zatvoru. Za ovo se sporazumno ostavlja rok od 5 dana;
2. — Da se u roku od 5 dana puste svi internirani i pohapšeni, i tek tada može doći do novog kontakta, s tim da se neprijateljstva ne obustavljaju.

Predstavnici okupatora su tražili trodnevno primirje. Naši delegati su izjavili da ne pristaju ni na kakvo primirje. Time su razgovori završeni. . .«

Karakterističan je slučaj pregovaranja između predstavnika NOV i POJ i njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu Glajze Horstenau i njemačkog poslanika u Zagrebu Zigfrid Kašea. Naše jedinice su poslije upornih i teških borbi savladale i posljednje neprijateljsko uporište u Livnu, 7. avgusta 1942. godine. U odbrani Livna učestvovali su činovnici i svi službenici njemačkog preduzeća za ispitivanje i eksploataciju boksitnih nalazišta u Livanjskom polju — »Hansa—Leichtmetall A. G«. Među zarobljenicima bilo je i inžinjera i službenika, Nijemaca, ovog preduzeća.

Zarobljeni Nijemci su ponudili da preko Zagreba traže razmjenu za naše zatvorene drugove, koji su bili kod Gestapoa i u ustaškim zatvorima. Naši su na ovo pristali i Vrhovni štab NOV i POJ uputio je svog predstavnika sa njemačkim inžinjerom Otom — u Zagreb i poslao spisak naših drugova za razmjenu. Inž. Oto je takođe bio zarobljen u Livnu, a radio je u »Hansa—Leichtmetall A. G.« U Zagrebu je predstavnik Vrhovnog štaba preko inž. Otoa imao nekoliko konferencija kod njemačkog opunomoćenog generala Glajzera i poslanika Kašea. Na ovim konferencijama su bili prisutni i vojnoprivredni oficiri: major Šart, kapetan Ros, savjetnik njem. poslanstva u Zagrebu Dr Kun, sekretar poslanstva Dr Grejner i neki ustaški predstavnici kao »glavni ravnatelj Glavnog ravnateljstva« Dr Milutin Jurčić. Naši su pored ostalih drugova tražili Hebranga, sekretara CK KPH, koji je tada bio u ustaškom zatvoru. Međutim, ustaše ga nisu htjele izručiti izgovarajući se da je podlegao ranama prilikom hapšenja.

Njemački poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše tražio je od Berlina pismeno pod brojem 3119 od 13. avgusta 1942. godine, da se odobri raz-

mjena zarobljenih Nijemaca u Livnu za partizane. Sa najvišeg mjesta to je dato.

Postignuta je načelna saglasnost za razmjenu, iako Nijemci nisu mogli da skupe sve drugove koje su naši tražili. U vezi sa ovim pregovorima inžinjer Oto vratio se u Livno da izvijesti o rezultatima pregovora. Pregovori su nastavljani u Livnu i Glamoču. Na ponovne pregovore u Zagreb upućen je ponovo inž. Oto i naš parlamentarac. Na ovim pregovorima naš predstavnik je uvjeravao da je Hebrang živ, te je Kaše lično intervenirisao kod ustaša. Neki drugovi sa naše liste za razmjenu pobijeni su u zatvoru, te se morala sastaviti nova lista.

U Glamoč su se ponovo vratili inž. Oto i naš parlamentarac i sastavili novu listu za razmjenu. Razmjena zarobljenika je izvršena u okolini Duvna.

Poslije ovog naši su iskoristili priliku i preko inž. Otoa ponudili njemačkim predstavnicima u Zagrebu novu razmjenu zarobljenika: 15 viših domobranskih oficira, 5 Nijemaca i 4 domobranska avijatičara. 9. septembra 1942. godine poslanik Kaše i general Glajze-Horstenau primili su u Zagrebu prvu grupu zarobljenih, odnosno zamjenjenih Nijemaca. Tada je inž. Oto obavijestio njemačkog poslanika o ponudi Vrhovnog štaba NOV i POJ o novoj razmjeni zarobljenika. Za razmjenu se naročito zainteresovala komanda 718. njemačke divizije.

Sve većim razvojem narodnooslobodilačke borbe i stvaranjem veće slobodne teritorije na širem području Bosne i Hercegovine, njemački privredni interesi bili su ugroženi. Njemački poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše izvještava o tome Berlin, 11. avgusta 1942. godine pod br. 2087:

»Cjelokupni njemački interesi za boksit u Hrvatskoj ozbiljno su ugroženi razvitkom partizanskih snaga...« U daljem izlaganju on optužuje Italijane da su se povukli iz svojih uporišta, a da prethodno o tome nijesu obavijestili Nijemce.

Njemačka organizacija Tot, koja je radila u Hercegovini kod Mostara izvještava njemačkog poslanika u Zagrebu 12. avgusta 1942. godine da su svi automobili, strojevi, gorivo, eksploziv i oružje u rukama partizana.

Dejstvom jedinica NOV i POJ onemogućena je eksploatacija naših prirodnih bogatstava. Ovim je njemačka privreda bila prilično pogođena. te je dobro došlo njemačkim predstavnicima, da pregovaraju sa predstavnicima NOV i POJ o razmjeni zarobljenika. Kad su naše snage zauzele i boksitne rudnike kod Mostara, Nijemci su delegirali svog parlamentarca kapetana Hejsa vojnoprivrednog oficira za njemačke boksitne interese u Mostaru. Njemačka je bila mnogo zainteresovana za boksit i druge sirovine u našoj zemlji, te je njemački opunomoćeni general u Zagrebu Glajze-Horstenau, koristeći se ovim kontaktom sa našim snagama, nastojao da se i dalje pregovara. On je za svoj stav uspio da pridobije i njemačkog poslanika Kašea i general-feldmaršala Kajtela, a na kraju Kaševom linijom preko Ribentropa i samog Hitlera. »Ja sam se odlučio za izmjenu zarobljenika — izjavio je Kaše — a samim tim i za priznanje ratnog prava na zarobljavanje i odgovarajući postupak s partizanskim trupama. Za to sam dobio Führerov pristanak.«²⁴⁾

Pregovarajući sa predstavnikom Vrhovnog štaba NOV i POJ, njemački general Horstenau je izradio i nacrt ugovora o postupanju sa za-

²⁴⁾ S. Odlé: »Dvije ltnije iste politike«, Vjesnik u srijedu od 16. siječnja 1957. godine, str. 7.

robljenicima i o razmjeni zarobljenika između njemačkih oružanih snaga i jedinica NOV i POJ. U prvoj tački ovog nacrtu ugovora stoji²⁵⁾:

»Svi zarobljeni borci obiju strana smatraju se ratnim zarobljenicima, te se nakon zarobljavanja imaju otpremiti u neki u tu svrhu uređeni zarobljenički logor«.

Vojna grupa »F« formalno nije pristala na predloženi nacrt ugovora, ali je preko svog obavještajnog oficira generalštabnog pukovnika fon Harlinga »stavila do znanja, da će trupama biti naređeno da postupe prema zarobljenicima u duhu ovog nacrtu Ugovora«²⁶⁾.

Među prvim pregovorima, koji su vršeni između predstavnika NOB i italijanske komande, svakako su bili oni od 25. i 26. avgusta 1941. u Lici, u selima Otriču i Pađanima. Do ovih pregovora došlo je na traženje italijanske komande. Predstavnici NOB su o tome izjavili:

»... prigodom sastanka sa italijanskim oficirima među kojima su bila dva generala, oficiri su im pokazali jednu mapu na kojoj je bilo označeno da Italijani žele da okupiraju krajeve do linije koja ide od Ogulina preko Plaškog, Korenice, Rudnog Lisca, Brotnje Cvjetnice, Kamenica, Marinkovaca itd. prema Hercegovini. Kulen Vakuf, Donji Lapac i Drvar bili su izvan italijanske okupacije, a Grahovo bi potpalo pod okupaciju... «²⁷⁾

U septembru 1941. godine došlo je do pregovora između Drvarske brigade, bataljona gerilskih odreda za Glamoč i italijanske vojske i domobranskog zapovjedništva:

»Prema obostranoj želji, s jedne strane Zapovjedništva hrvatske vojske, a sa druge Zapovjedništva italijanske vojske, poželjno je da izvolite odmah uputiti svoja dva najotresitija čovjeka koji će istaknuti vaše želje italijanskim i hrvatskim časnicima... «

Sa strane zapovjedništva izaslanicima se jamči život i sve što je skopčano s time i da će se nesmetano nakon ispita i prihvaćenih želja vratiti svojoj grupi radi daljnje odluke.

Radi raspoznavanja imaju ponijeti sobom bijeli barjak...«

Do pregovora je došlo 17. septembra 1941. godine, ali nekih rezultata nije bilo. Štab drvarske brigade dao je uputstvo štabu bataljona gerilskih odreda za Glamoč²⁸⁾ da od neprijatelja ne traži »polaganje oružja«.

Do pregovora je došlo 28. marta 1942. godine²⁹⁾ u selu Jažiću kod Kalinovika:

»Dana 28. ožujka došlo je do pregovora u prisutnosti zapovjednika Hrvatske posade u Kalinoviku i zapovjednika proleterske brigade Rade Hamovića«.

Predstavnik NOB tražio je, da se opkoljeni neprijatelj preda i da položi oružje.

Pregovori su vršeni i u proljeće 1943. u Bugojnu, i nastavljeni u Zagrebu između delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ i njemačke Vrhovne komande. Do pregovora je došlo na traženje njemačke komande.

²⁵⁾ Vjesnik u srijedu od 16. I 1957. godine.

²⁶⁾ Vjesnik u srijedu od 16. I 1957. god. str. 7, Slavko Odić: »Dvije linije iste politike«.

²⁷⁾ Zbornik NOR, tom V, knj. 1, dok. br. 14, str. 48 i tom IV, knj. 1, dok. br. 13.

²⁸⁾ Tom IV, knj. 1, dok. br. 169.

²⁹⁾ Tom IV, knj. 4, dok. br. 132.

U to vrijeme pri Vrhovnom štabu u Prozoru je bilo 650 zarobljenih italijanskih vojnika i oficira i izvjestan broj njemačkih vojnika i oficira, među kojima i viših, kao major Steker i dr.

Kroz cijelo vrijeme narodnooslobodilačke borbe neprijatelj je tražio da pregovara sa predstavnicima NOB, a u većini slučajeva radi razmjene zarobljenika.

Navedeni dokumenti nam pokazuju:

1. — Da je okupator odmah u početku narodnog ustanka osjetio da ima pred sobom jakog i čvrstog neprijatelja, da to nije ustanak malih razmjera. On je imao ogromne gubitke u borbi sa partizanima i NOV i bio primoran da pregovara sa predstavnicima NOB.

2. — Pregovori su vršeni kako između predstavnika manjih jedinica, tako i između predstavnika vrhovnih komandi — Njemačke i Italije i VŠ NOV i POJ. U tom smislu je napisan i nacrt ugovora u Zagrebu.

3. — U stvari okupator je od početka ustanka bio primoran da priznaje »de facto« narodnooslobodilačku borbu, što potvrđuju navedeni dokumenti.

4. — Iz stvarnog priznavanja narodnooslobodilačke vojske kao ratujuće strane kroz pregovaranja, parlamentare i razmjenu zarobljenika proizilaze i druge činjenice koji se morao neprijatelj pridržavati: vođenje rata po međunarodnom pravu, ponašanje na okupiranom zemljištu kako to dolikuje partneru ratujuće strane, ljudski postupak prema zarobljenim pripadnicima NOB i uopšte prema stanovništvu i imovini, ranjenim i bolesnim pripadnicima NOB, itd.

5. — Striktno i savjesno sprovođenje načela međunarodnog prava jedne ratujuće strane, u ovom slučaju pripadnika i boraca NOB, imperativno je nalagalo i drugoj ratujućoj strani, da postupa po načelima međunarodnog prava. Pristupanjem načelu razmjene zarobljenika i upotrebi parlamentara tj. primjenom Haškog pravilnika od 1907. godine — čl. 32, 33 i 34, govori o povremenom priznavanju narodnooslobodilačke borbe.

Djelimična primjena Haškog pravilnika, znači i priznanje NOB, jer primjena jednog člana znači primjenu Haškog pravilnika:

»Kao parlamentar se smatra osoba, koju je jedan od zaraćenih ovlastio da stupi u pregovore sa drugim... On ima pravo nepovredivosti...« (čl. 32).

Ovaj član je okupator primjenjivao, i pored drugih pregovora vršena je razmjena zarobljenih, pravljena su međusobna ugovaranja itd. Znači da je okupator — Njemačka i Italija — svjesno primjenjivao načela međunarodnog prava i to onda kad je njemu pogodovalo, radi dobika u vremenu, razmjeni zarobljenika i sl.

Primjena Haškog pravilnika — kako se vidi iz dokumentovanih primjera — na mnoge slučajeve, znači priznanje NOV kao ratujuće strane. Primijeniti ratno pravo u jednom ili više slučajeva, na stvarno stanje, znači obavezu primjene i na druge slučajeve, a tih se obaveza neprijatelj nije pridržavao, već je kršio načela ratnog prava.